

Проф. др Радоман ЈОВАНОВИЋ

КРАЉ НИКОЛА У СВЈЕТЛУ ЦРНОГОРСКО-РУСКИХ ОДНОСА ДО 1910. г.

Када се Никола Мирков Петровић Његош родио на Његушима, у Црној Гори је био учвршћен култ Русије, и само помињање пространог православног царства имало је код Црногораца скоро магично дјејство. Била је то особеност народа кога су челенчили Петровићи – Његуши да „мајку Русију” помињу као узданицу и заштитницу, да „осим Бога и цара рускога” над собом не признају никога. А касније се припијевало уз гусле „све у здравље цара русијскога и нашега на Цетињу књаза”. Црногорци су рускога цара сматрали и својим, а црногорски господари су умјели припријетити свом народу да ће о њиховом непослуху дознати и моћни заштитник у Петрограду. Владика Петар I је у аманетном писму проклињао свакога ко би покушао да Црногорце одвоји од Русије а владика Петар II, иако „прави роб петроградских ћуди”, био је трајно привржен најбројнијем, уз то и православном, словенском народу и његовом владару.

Поштујући традицију предака и опредјељење већине сународника, ни Никола Петровић није могао а да не буде приврженик русофилства. Традиционалну, често наивну, безграничну и неусловљену љубав и уздање у Русију, оличену у имену њеног цара, црногорски владар је морао политички уобличавати и каналисати. Зато је тешко раздвојити интимна осјећања краља Николе од његових државничких дужности и политичких планова и калкулација, умијећа и рачунања са улогом старе покровитељице у укупном животу својих држављана.

У вријеме младости књаза Николе, његов стриц – књаз Данило, човјек практичне политике, без поетске душе и простосрдачности, прекинуо је беспоговорну послушност руском цару и његовој дипломатији. Будући црногорски владар – књаз Никола – имао је петнаест година када се његов стриц, увиђајући нове европске односе и немоћ Русије последице пораза у Кримском рату, 1856. године оријентисао на тада најмоћнију силу – Француску, на жалост људи који су били приврженици традиционалног ослонца на Русију.

Млади престолонаследник Никола се школовао у Трсту и Француској, а само кратко вријеме га је неки калуђер учио на Цетињу „закону Божјем и руском

језику". У *Аутобиографији*, књаз Никола пише да је још у младости био „силно наклоњен цркви” и својој православној вјери. Ко зна како је интимно осјетио забрану његово стрица – књаза Данила да се у црногорским црквама више не помиње име рускога цара – и то у земљи која је сматрана предстражом православлa према католичкој Европи.

Сјећајући се својих младићких дана и тадашњег сукоба са руском дипломатијом, краљ Никола је забиљежио да је тада „Русија, стара покровитељица, охладнила, скоро равнодушна постаје према наследику књаза Данила...” Књаз је осјећао да „наши добри пријатељи Руси... долазили су код нас са неком надувеношћу, као у подјармљени народ...”, да би „вршили своју превласт”. Ако је вјеровати интимности казивања, књаз Никола је још у младости схватио да руски дипломата, макар био и особењак, „опет је руски чиновник; ја нећу да се љутим на његов поступак”. Ту младалачку снисходљивост према Русији, књаз Никола је и у зрелим годинама задржао и скоро стално је са бојажљивошћу и зебњом да ли ће успјети у намјерама приступао двору у Петрограду. Он је и у зрелим годинама тврдио да га руски конзули пањкају код руског двора, да лажно извјештавају своју владу и да су они криви за захлађење његових односа са Руским двором. То је посебно било уочљиво почетком XX вијека, када је Господар мислио да су главни кривци за хладне односе са Русијом њени дипломате на Цетињу Соловјев и Максимов који, наводно, тенденциозним извјештајима настоје да поткопају његове позиције у Петрограду. Иначе, сви црногорски владари из куће Петровића везивали су се за дворе, како је то тада било уобичајено, а не за политичке партије и струје. Знатно касније, када је признао да је Русија тада била у праву, „јер је бијели свијет био против ње”, ... „без двоумљења, са искреношћу и убјеђењем ... стао уз велику братску словенску царевину, без које би Црна Гора била сламка међу вихореве”.

Када је 1860. године ступио на пријесто, млади књаз је морао схватити да су примарни политички интереси, а не љубав и наклоност. Политика царске Русије, без обзира на њене империјалне интересе, објективно је одговарала црногорским плановима. Без државног слома Турске, што је био један од циљева руске политике на Балкану, Црна Гора није могла ријешити своја животна питања. Зато се у томе интереси Црне Горе и Русије поклапају, па није било озбиљнијег разлога за сукобљавања. Незгода је била у томе што црногорски арбитар у овим питањима – књаз Никола – није у свему слушао савјете и препоруке из Петрограда. У том погледу, нарочито је било незгодно првих седам година владавине црногорског књаза, када су се Русија и Француска жестоко сукобљавале око доминантног утицаја у Црној Гори. Поред осталог, руска дипломатија је сматрала да је велики војвода Мирко Петровић, отац књажев – фактички владар Црне Горе, а његов син Никола само формални књаз, који се ни за шта не пита, јер је под апсолутним утицајем свог оца и стрине – књагиње удовице Даринке. У ру-

ским дипломатским документима за првих седам година владавине књаза Николе има и тешких ријечи о политичким, па и моралним својствима младог Господара. Али, има тамо и забиљежен податак да му је остарјели и мудри сенатор Стеван Перков Вукотић савјетовао да се држи Русије и да се клони оних „који се лопатом крсте”, мислећи на католичку Француску. Нешто касније, књазу је, у виду аманета, речено: „Држи се Русије! Мука са њом, а мука без ње!” Као да се у томе и симболизује укупна политика црногорског владара према Русији.

Иако није знао о појединостима лошег мишљења о њему, књаз је добро осјећао притисак руске дипломатије. Није му могло бити по вољи то што је Русија стално инсистирала да призна првенство књаза Михаила у националноослободилачком покрету српског народа и што га је стављала у запећак балканске политике.

Тек када је 1867. године увидио да се уз помоћ Француске, а против воље Русије и њене наклоности, на дипломатском пољу не може ништа повољно за Црну Гору постићи, црногорски владар се за дуже вријеме (све до краја XIX вијека) потпуно оријентише на Русију. Поред државних интереса, оличених у дипломатској заштити и значајној финансијској помоћи, има ту и личних, династичких мотива. Сјајни дочек црногорског књаза у Русији 1869. године, даривање сабље Немањића и макар слабашно помињање његовог имена као могућег кандидата за књаза Србије, указивали су да Русија, после пада Илије Гарашанина и оријентације српске владе на Аустро-Угарску (1876), истиче црногорског владара као прву личност у српском народу и препушта му улогу коју је раније имао књаз Михаило. То је само могло погодовати сујети и амбицијама младог књаза – pjesника, кога од тада и Уједињена омладина српска истиче као прву личност српског рода.

Позиције црногорског књаза на руском двору од тада нагло јачају и због политичких планова Русије на Балкану а, дијелом, и због везе маленог двора на Цетињу са царским палатама у Петрограду. У својим односима са Русијом, књаз Никола је срећно нашао за свог савјетника и заступника у Петрограду Александра Семјоновича Јонина (1837-1900), руског генералног конзула у Дубровнику (1868-1878), а потом министра-резидента на Цетињу (1878-1883), убијеђеног и ватреног словенофила (иначе црногорског зета). У току честих посјета Цетињу, Јонин је био радо виђен на црногорском двору; књаз се са њиме искрено, као пријатељем, консултовао о унутрашњим и спољнополитичким питањима Црне Горе и често прихватао његове предлоге. Иако је био дипломатски заступник „моћне Русије”, Јонин је прихватао књажеве молбе да помаже слабо вичној црногорској дипломатској служби у писању дипломатских докумената, а чак га је слао у дипломатске мисије у име Црне Горе. Биће да је књаз у Јонину уочио искреног пријатеља и зато му је препуштао улоге које му, као

страном дипломати, нијесу припадале. Није, зато, чудно што су неки Јонина сматрали крајње пристрасним према Црној Гори, истичући да му је „фикс-идеја Црна Гора и Црногорци, чији је ореол – књаз. Једва да је допуштао да они имају било каквих недостатака и порока ... То су, по њему, биле величанствене горе рицарске честитости, туђе земаљским греховима ... Он је на књаза имао велики утицај и њега су, свуда по Црној Гори, знали, цијенили и вјеровали да он има велики утицај у Петрограду. У односу према Црној Гори, Јонин је био не само дипломата, већ и човјек неподјељене љубави према њима и њиховим интересима а то је доходило скоро до маније”.¹ Чини се да је од свих Руса, у љубави и преданости према Црној Гори, Јонина превазишао једино Павел Аполонович Ровински.

Од 1871. године црногорски владар је повезан кумовским везама са руским дворем, а касније ће се његове двије ћерке удати на двору Романових. Оне ће постати најбољи црногорски заступници у Петрограду, па није било потребе за акредитовањем црногорских дипломатских представника у руској пријестоници. Књажеве ћерке на Петроградском двору – Милицу и Стану (Анастасију) – сматрали су великим интриганткињама и веома утицајним личностима. Неки су чак писали да црногорски владар одржава тајну – шифровану преписку са својим одивама у руској пријестоници.²

Послије посјете Русији 1869. године, књаз Никола је схватио „без двоумљена, са искреношћу и убијеђен, он је стао уз велику братску словенску царевину, без које би Црна Гора била сламка међу вихорове... Иза овога пута књаза Николе цару руском послали су одношаји Црне Горе према Русији срдачни и вазда исти. Другачије није ни могло бити”.³

Књаз је наводио да „урођене природне везе не могу се прекинути”.⁴ Те „природне везе” и ослањање црногорског владара на Русију су и одвећ пространа проблематика, а ја покушавам да само назрем интимна осјећања Господарева према својој покровитељици и заштитници. Наводимо неколико реченица, ма колико оне не биле из срца, већ из политичких обзира и рачуна. Тако, Господар за 1875. годину каже: „Русија нам брањаше ратити, а ви сви знате, да без њене помоћи нијесмо путници нигдје. Чија ти пуна рука и оштра сабља ваља, томе и добре савјете примај у злато и силу”.⁵

¹ А. В. Щербар, *Черногория и ея война с Турками в 1877-1878 годах*, С-Петербург 1879, 39. Видјети: Никола I Петровић Његош, *Мемоари*, Цетиње-Титоград 1989, 432; Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње-Подгорица 1995, 313-314.

² Ю. А. Соловьев, *Воспоминания дипломата*, 1843-1922, Москва 1959, 151.

³ Никола Петровић Његош, *Мемоари*, 89.

⁴ Исто, 100

⁵ Исто, 184.

Подстичући јунаштво Црногораца, Господар им је 1877. године са одушевљењем саопштавао „да је и велика братска нам Русија ступила у рат против Турске ... наш великодушни покровитељ, кренуо је да помогне народу у избављењу његовом”. Вијест о руској објави рата Турској дочекана је на Цетињу са невиђеним одушевљењем и грмљавом топова и пушака, а сам књаз је присуствовао благодарењу у Цетињском манастиру.⁶

Глас да је руска војска прешла Дунав, по књажевој наредби, поздрављен је плотунима и одушевљеним повицима војске.⁷ Усхићен руским побједама, Господар је говорио улцињским муслиманима у јануару 1878. године да не помишљају да ће се вратити Турској, јер „цар московски ће брзијех дана бити у Цариграду, и оставиће султану од Царевине колико само с прозора може догледа-ти”.⁸

Црногорски владар је сматрао да „народ црногорски, исто као и руски, још и данас само од Бога и Господара очекује и прима сваку власт и част”,⁹ чиме је указивао да апсолутизам има право да опстоји и у његовој земљи, када већ може у Русији, и да никакве реформе нијесу неопходне.

Књаз Никола је са усхићењем писао како су га Руси 1882. године дочекивали као тријумфатора, „као да Русија дочекује побједама и славом овјенчаног војсковођу свога”. Нарочито је помињао чувену здравицу Александра III: „Пијем у здравље мога јединога, вјернога и искренога пријатеља књаза црногорскога”.

И Господар је у више наврата изражавао своју вјерност и оданост руском цару и Русији. Он се поносио руским одликовањима, високим почасним чиновима у руској војсци, преводима својих дјела на руски језик и почасним чланством у руским интелектуалним друштвима.

Разумије се, политичко и интимно расположење књаза Николе у току дугогодишње владавине се мијењало, јер су га на то нагониле државничке дужности. Ипак, он никада није био одлучан да се одвоји од Русије и тако лиши њене наклоности и обилате материјалне помоћи. Свјестан снага својих и државе којом је владао, књаз Никола се од краја XIX вијека „лукавио” са великим силама, тражећи начина да продужи живот своје државе и династије. Зато црногорски владар почиње да лавира између традиционалне заштитнице – Русије и Аустро-Угарске, а посебно допушта снажан продор италијанског капитала, а са њиме и утицаја. Ипак, књаз је мислио да својом вјештином може прикрити од Русије своје лабављење ослонца на њу, да лукавим куртоазним изјава-

⁶ Исто, 420, 423.

⁷ Исто, 457.

⁸ Војвода С. Поповић, *Мемоари*, 264.

⁹ Никола Петровић, *Мемоари*, 610.

ма о оданости и мањим понудама може осигурати њену неопходну заштиту и помоћ. Тако, књаз нуди руском посланику К. А. Губастову да зграду посланства сагради близу Двора на Цетињу, дарујући земљиште, указујући да то „по своме владарском праву чини у овом случају изузетак једино према православној Русији, која је до сада једнако и Манастир и Црну Гору обасипала својим добротинствима”. На то је Књаз од Цара и руске владе добио „врло топлу и ласкаву благодарност на тако драгоцјеном дару и срдчним осјећањима према Русији”.¹⁰

Руска дипломатија је на вријеме схватила „превртљивост” црногорског књаза, његово одступање од Русије, приближавање „католицизму” и истанчано „лисиције лукавство” да Петроград сачува као „крајњу узданицу”. Црногорском владару је посебно тешко падало што су се руски дипломати „у њиховој жалосној доколици... бавили интригама” и на Цетињу формирали „руску партију... као да нијесу и мали и велики у овој сиромашној земљи сви једнако одани Русији?!”¹¹

Царски руски заступници на Цетињу били су на тешкој муци да Црну Гору задрже у сфери руског утицаја. Они су, понајвише, оптуживали Господара за „превртљивост” у увјерењима и чак „издајство” према руском двору. Посланик А. Н. Шчеглов питао се да ли уопште има смисла да и даље борави на Цетињу, у условима црногорских „беспоредака” и даље ради на „корист Русије и Црне Горе, њихових вјековних веза, које су се одржавале до последњег доба... Ја сам примијетио опасне симптоме напуштања Црне Горе са тог традиционалног пута, под утицајем Италије и католичанства”. Он је наводио да је до тада Црна Гора била „образац послушности према Русији”, а да се све то руши по вољи њеног владара.¹²

Руски дипломатски представници на Цетињу и војни агент Н. М. Потапов веома неповољно су се изражавали о књазу Николи. Они су га карактерисали као „подмуклог превртљивца”, „издајника”, неблагодарног Русији, ситног шићарцију који ненамјенски троши руске војне субвенције, првенствено на сопствене потребе, без знања и одобрења дародавца.

Жесток и тешко подношљив притисак Русије на књаза Николу нарочито је вођен послјег 1903. године. Зависећи од Русије, црногорски вадар је покушавао да се оправда уобичајеним изразима оданости. Тако је 30. III /12. IV 1906. године писао руском посланику П. В. Максимову: „... запамтите то добро, ма шта се

¹⁰ С. Поповић, *Мемоари*, 26-27.

¹¹ Никола Петровић Његош, *Листа*, Цетиње 1969, 307.

¹² Државни музеј на Цетињу, Приновљени списи, Извјештај А. Н. Шчеглова, бр. 222, Цетиње, 12/25. VII 1903.

десило Црна Гора ће остати увијек једна мала шкољка уметнута у словенску заједницу, која, вођена моћним рукама Цара, пркоси бурама, развијајући на вјетру свету заставу православља. Сваки Словен, сваки Рус, који другачије мисли није друго до отпадник и кукавица”.¹³ Црногорском владару је било познато да га, због беспримјерне оданости Русији, „... овамо сматрају као сјенку руског императора”.¹⁴

Црногорски владар се правдао да је окретање Италији изазвано животним питањима Црне Горе, да је то само економска а никако политичка оријентација. Руски дипломати су то другачије схватили – да се књажевом вољом Црна Гора искључује из сфере руског, до тада апсолутног, утицаја. Зато, у својој жестокој акцији, руски дипломати не штеде оптужбе против Књаза, приписују му интригантство и подмуклост, а и сами су интригирани против владара земље код којега су били акредитовани. У томе су се посебно истицали Ј. А. Соловјев и П. В. Максимов. У својим успоменама Ј. А. Соловјев се жестоко обрушавао на карактер књаза Николе, приказујући га као „лукаву лисицу”, „интриганта”, „хвалисавца” и позера, човјека који чак посредством својих кћерки на царском двору у Петрограду одабира руске изасланике на Цетињу. Соловјев је писао да на „селендри – Цетињу” владају интриге и скандали, у којима учествује и сам књаз Никола, који је, уз то, врло користољубив и зато на све начине настоји да искамчи што више новца од „своје покровитељице Русије”. Соловјев пише да је Црна Гора почетком XX вијека за Русију имала само симболично значење „вјерног вазала”. Црногорски владар је вјешто одржавао у Петрограду увјерење да његова војска може бити од користи Русији.

Господар Црне Горе је, у цетињској доколици, често позивао и дипломате на дуге вечерње сједјелке, а неријетко са њима и играо карте. Како је доста слабо играо бриц, обично би му помогао неки од дипломата. Једанпут, играјући карте са француским, аустријским послаником и Соловјевим, књаз је цинично рекао: „Ако штетујем, платиће за мене Соловјев – Русија је ионако за мене често платила”.¹⁵ Књаз је Соловјеву театрално изјављивао: „Зар ја нисам постао толико Рус, да се осјећам већим Русом него сви ви заједно узети”.¹⁶ Можда је искреније његово казивање, забиљежено у *Мемоарима*, да се приликом пријема код руског амбасадора у Цариграду 1883. године овако осјећао: „Боже мој, како ми је

¹³ Исто, књаз Никола Максимову, 30. III 1906.

¹⁴ Никола Петровић Његош, *Писма*, 333.

¹⁵ Ю. А. Соловьев, н. дј., 151.

¹⁶ Исто, 151.

било међу њима и са њима бити, како се нешто јак и силан осјећам, а виђу, да сам и ја њима мио...”¹⁷

Црногорски владар је сматрао да га посланик П. В. Максимов оцрњује код своје владе. Он је, иначе, Максимова сматрао човјеком којему се не зна „Божјега лијека”.¹⁸ Тај исти Максимов енергично се залагао на специјалном заједњању руске владе о црногорским питањима, одржаном 1906. године, да се Црној Гори продуже субвенције. Он је тада изјавио: „... за мене је Црна Гора увијек била бисер у словенском свијету. Витештво њеног народа је као брилијант свијетлило у најмрачнијим епохама словенског ропства, али се витештву које су освједочавали браћа Црногорци и потоцима њихове пролите крви, вјекovima присаједињавало витештво и крв руског народа”.¹⁹

Традиционалне политичке везе Црногораца са Русима – „везе вјере и крви” – обновљене су послје анексије Босне и Херцеговине 1908-1909. године, када се књаз Никола увјерио у опасност од Аустро-Угарске. Ипак је књазу Николи, без обзира на бројне изразе привржености, тешко падало одвећ велико мијешање Русије у црногорску збиљу, нарочито стално уцјењивање да ће бити укинуге субвенције ако се у свему не буду извршавали захтјеви Петрограда. Огорчен таквим уцјенама, књаз Никола је 1910. године писао руском посланику на Цетињу С. Арсенијеву: „... Ако Русија прекине да даје помоћ Црној Гори, или не прекине, ова ће јој једнако остати вјерна и одана, јер чувства која је са њом везују и вјековна предања, најчвршће су везе, везе расе и вјере, а не везе новца. Будите увјерени да ћемо ми и без ваших пара бити свагда ваша браћа и свагда одани вашој држави... Куку ти, Црна Гора, а куку и мени истоме ако смо дошли и дотле да се купује рубљама наша стара вјерност и оданост Русији”.²⁰

Иако је 1910. године Тајном војном конвенцијом препустио руском цару право врховног командовања црногорском војском, краљ Никола је све више губио позиције на Руском двору. Он није у свему слушао руске савјете, правио је неприлике руској дипломатији, а сама Црна Гора није више играла ранију улогу, па ће њен владар све више бити одбациван од Русије. И поред тога, краљ Никола је добро схватао огромне заслуге Русије за укупни развој Црне Горе и њено трајање, па ју је, не само из политичких разлога, већ и из душе волио и био јој привржен, колико су му то дужности дозвољавале.

¹⁷ Никола Петровић Његош, *Мемоари*, 682.

¹⁸ Исто, 752.

¹⁹ Н. И. Хитрова, *Россия и Черногория в 1878-1908 годах*, Москва 1993, 295.

²⁰ Никола Петровић Његош, *Писма*, 375-377.

Prof. Radoman JOVANOVIĆ, D. Sc.

KING NICHOLAS AND MONTENEGRIN - RUSSIAN
RELATIONS BEFORE 1910

Résumé

Endeavours have been made to come to grips here, superficially at least, with the intimate feelings King Nicholas cherished toward Russia, an old Montenegrin patron, which influenced profoundly the overall development of Montenegro. It appears almost impossible to make a distinction between King Nicholas as a Russophil and him as a statesman.

Though oftenly accused by Russian diplomacy for inconsistency in pursuing his policy towards the great Slavic empire, it seemed that he was deeply inside devoted to it, not only from the reason of state or dynastic interests. Such a kind of devotion to Russian Empire was typical of Montenegrins of that time.

